

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто загальноєвропейські тенденції реформування сфери пенсійного забезпечення, особлива увага приділяється накопичувальній складовій пенсійної системи з метою визначення можливостей використання досвіду інших країн в Україні.

Ключові слова: пенсійна система, соціальний захист, солідарний компонент, демографічне навантаження, накопичувальний принцип.

В статье рассматриваются общеевропейские тенденции реформирования сферы пенсионного обеспечения, особое внимание уделяется накопительной составляющей пенсионной системы с целью определения возможностей использования опыта других стран в Украине.

Ключевые слова: пенсионная система, социальная защита, солидарный компонент, демографическая нагрузка, накопительный принцип.

The European tendencies of the pension providing sphere reformation are examined in the article, the special attention is paid to the accumulating element of the pension system with the purpose of determination of possibilities to use the experience of other countries in Ukraine.

Key words: pension system, social defense, solidarity component, demographic pressure, accumulating principle.

Постановка проблеми. У період глобалізації соціально-економічні відносини і зв'язки набувають світового характеру. На сучасному етапі, удосконалення пенсійних систем є одним з основних завдань соціальної політики для всіх країн. Специфічність регулювання даної сфери пов'язана з необхідністю розв'язання протиріччя між сьогоденними потребами та необхідністю довгострокового планування. В умовах негативних демографічних тенденцій, нестабільності макроекономічної ситуації необхідним для забезпечення збалансованості національних пенсійних систем є посилення значення накопичувального принципу пенсійного забезпечення.

Постановка питання про активізацію реформування пенсійної системи в Україні зумовлена, в першу чергу, неможливістю ефективного функціонування сфери соціального захисту без подальшої адаптації пенсійної системи до ринкових умов господарювання. Необхідним є розроблення концептуально нових підходів до побудови національної пенсійної системи в основі яких має бути принцип багаторівневості. Важливим кроком на шляху реалізації пенсійної

реформи в сучасних умовах є запровадження другого рівня (накопичувальний обов'язковий компонент) системи пенсійного забезпечення в Україні, що дозволить диверсифікувати ризики в пенсійному забезпеченні. Гіпотеза базується на припущенні, що на ефективність впровадження і функціонування накопичувальної складової пенсійної системи значною мірою впливає вибір моделі накопичувальної складової, який залежить від економічної ситуації всередині країни, завдань соціальної політики і потреб населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом процес пенсійного реформування активно висвітлюється в публікаціях у періодичній пресі. Дослідженню питань реформування пенсійної системи в частині запровадження накопичувальної складової присвячені праці Е. Лібанової, Т. Кір'ян [1], М. Шаповал [2]. У роботах цих авторів розглядаються перспективні напрями реформування національної пенсійної системи, шляхи посилення стимулюючої ролі в пенсійній системі, вплив запровадження накопичувальної складової державної системи

пенсійного страхування на підвищення рівня соціального захисту населення в Україні. Специфічні риси національних пенсійних систем різних країн, світовий досвід реформування соціальної сфери докладно описано в книзі Е. Уайтхауза [3].

Разом із тим, досі немає усталених позицій щодо методичних основ впровадження накопичувального рівня – від строків до форми і моделей накопичувальної складової. Саме вирішення основних проблем теоретичного і методичного характеру дасть змогу зробити більш ефективним процес посилення значення накопичувальних елементів пенсійної системи.

Ціллю статті є розробка науково-методичних засад впровадження накопи-чувального рівня пенсійної системи в Україні.

Для вирішення поставленої мети: визначався вплив демографічного фактору на формування фінансового механізму пенсійного забезпечення, сутність якого полягає в необхідності посилення значення індивідуалізації і страхування в системі пенсійного забезпечення; обґрунтовувалася необхідність посилення накопичувального принципу в пенсійному забезпеченні в Україні у зв'язку з негативними

демографічними тенденціями; аналізувалися специфічні риси накопичувальної складової пенсійної системи європейських країн, що дає змогу виявити характерні особливості національних пенсійних систем та використати міжнародний досвід у пенсійному забезпеченні України; розроблялися окремі методичні підходи до вибору моделі накопичувальної складової пенсійної системи.

Вислаб основного матеріалу. Принцип солідарності поколінь, відповідно до якого внески на пенсійне забезпечення використовуються для фінансування поточних пенсій, тривалий час залишався основою пенсійної системи для більшості європейських країн. Разом із тим, головним ризиком солідарного компоненту є збільшення демографічного навантаження, яке неминуче призводить до незбалансованості бюджетів пенсійних фондів.

За даними ООН кількість людей у віці старше 60 років щорічно збільшується на 2 % і вже сьогодні в більшості європейських країн частка пенсіонерів перевищує 20 % (таблиця 1). Таким чином, зменшується коефіцієнт демографічної підтримки людей похилого віку, тобто зменшується співвідношення осіб працездатного і пенсійного віку.

Таблиця 1

Рівень старіння населення та пенсійний вік

Країна	Частка населення віком 60 років і старші	Пенсійний вік	
		жінки	чоловіки
Італія	25,0 %	60	65
Німеччина	24,5 %	65	65
Греція	22,9 %	60	65
Швеція	22,4 %	65	65
Португалія	21,9 %	65	65
Австрія	21,7 %	60	65
Іспанія	21,5 %	65	65
Україна	21,3 %	55	60
Угорщина	20,9 %	62	62
Велика Британія	20,9 %	60	65
Франція	20,7 %	60	60
Фінляндія	20,6 %	65	65
Данія	20,3 %	67	67
Словенія	20,2 %	61	63
Норвегія	19,2 %	67	67
Польща	17,0 %	60	65
Словаччина	15,8 %	60	65
Ірландія	15,2 %	65	65

Джерела: *Demographic Yearbook 2003* <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/dyb/dyb2.htm>; *Населення України 2003. Щорічна аналітична доповідь*. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2004. – С. 237-239.

Дані про межу пенсійного віку наводяться за інформацією Світового банку.

Отже, необхідність поступової трансформації систем пенсійного забезпечення з підвищенням ролі накопичувальних компонентів зумовлена основними загальноєвропейськими тенденціями:

по-перше, зменшенням дохідної частини бюджетів державних пенсійних фондів через підвищення демографічного навантаження; збільшенням витрат на потреби пенсійного захисту населення, зумовлене збільшенням тривалості життя, підвищенням загального рівня життя населення європейських країн.

Слід відмітити, що для України характерним є аналогічні демографічні тенденції. За прогнозами Інституту демографії і соціальних досліджень вже найближчими роками частка осіб старшого покоління перевищить 20 % (табл. 2) [4].

Таблиця 2

Рівень старіння населення та демографічне навантаження пенсійної системи, %

Роки	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
Частка осіб віком 60 років і старше	20,5	21,4	22,8	24,3	25,0	26,2	27,6	29,8	32,2
Співвідношення кількості осіб пенсійного і працездатного віку	39,4	42,5	46,5	48,6	50,5	53,5	58,7	66,0	71,4

Задля ефективності функціонування солідарної пенсійної системи має забезпечуватись пропорція між чисельністю платників внесків та пенсіонерів не менш як 3 до 1 [1], сьогодні в Україні це співвідношення становить 1,25. За прогнозами, до 2030 року частки осіб працездатного і пенсійного віку стануть рівними, фактично, для забезпечення життя пенсіонера мають використовуватись внески одного працівника. Разом із тим, потрібно врахувати, що не всі особи працездатного віку здійснюють відрахування на потреби пенсійного забезпечення. Це свідчить про неможливість подальшого базування національної пенсійної системи на засадах солідарності та необхідність термінового втілення принципу багаторівневості в пенсійному забезпеченні.

Хоча європейські країни використовують багаторівневі системи пенсійного забезпечення, тривалий час провідним у пенсійному захисті залишався перший рівень пенсійної системи, заснований на принципі солідарності поколінь. Проте підвищення тиску демографічного фактору змушує уряди провідних європейських країн адаптувати пенсійні системи до сучасних умов,

підвищуючи роль і значення системи страхування, яка стає єдиним можливим способом підтримувати життєдіяльність системи соціального захисту, забезпечуючи диференціацію доходів пенсіонера в залежності від трудового внеску і суми сплачених пенсійних відрахувань. Слід зазначити, що реформування пенсійної системи є особливо складним напрямком соціальної політики, оскільки завжди пов'язане з рядом непопулярних рішень, метою яких є забезпечення балансу інтересів у коротко- і довгостроковому періоді. Перший у світі проєкт обов'язкового страхування за віком, розроблений англійцем в 1772 році також не знайшов підтримки у парламенті. Разом із тим, фінансова незбалансованість систем першого рівня вимагає неминучих трансформацій, які тривають у Великій Британії, Франції, Італії, Німеччині, Угорщині, Польщі, Хорватії, Македонії, Болгарії, та ряді інших країн.

Разом із тим, за даними таблиці 3, виходить, що головною статтею видатків на соціальні потреби залишаються витрати на пенсійне забезпечення, що свідчить про вагомий роль держави у фінансовому захисті осіб пенсійного віку.

Таблиця 3

Структура соціальних витрат у країнах ЄС, %

Стаття витрат	Ірландія	Німеччина	Іспанія	Нідерланди	Бельгія	Люксембург	Данія	Франція	Великобританія	Італія	Греція
Пенсійне забезпечення	24,6	29,8	31,1	31,4	34,1	32,6	36,5	37,3	42,2	50,0	56,9
Медичне обслуговування	28,2	29,9	26,9	22,2	23,4	24,0	18,5	26,2	20,4	24,4	10,3
Допомога утриманцям	6,7	12,0	9,6	5,4	11,5	16,2	0,1	7,6	1,0	10,9	11,4
Утримання інвалідів	7,0	8,6	7,7	22,4	8,7	11,8	8,7	5,7	11,6	6,5	11,7
Допомога сім'ям	10,6	6,0	0,6	5,5	8,0	9,5	10,3	8,2	9,6	3,6	1,4
Допомога по безробіттю	13,5	3,7	18,1	8,3	8,6	0,6	11,9	6,1	4,4	1,8	1,9
Інші	9,4	10	6	4,8	5,7	5,3	14	8,9	10,8	2,8	6,4

Джерело: Мальований М.І. *Історичний розвиток системи пенсійного забезпечення у світі* // *Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 35, власні розрахунки.*

Отже, суттєвим у соціальній політиці держав залишається підтримка стабільності пенсійної системи, побудованої на принципово нових засадах, що підвищують ефективність сфери соціального захисту, забезпечуючи її самодостатність. Сьогодні таким механізмом стає накопичувальний компонент пенсійної системи, заснований на обов'язковій участі працівників.

У накопичувальних пенсійних системах внески акумулюються на спеціальних рахунках і інвестуються пенсійними фондами з метою отримання інвестиційного доходу. Таким чином пенсійний капітал особи залежить від обсягу індивідуально сформованих пенсійних заощаджень.

Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [5] визначено, що пенсійна система України є трирівневою. Другий рівень планується здійснити у вигляді обов'язкового накопичувального компоненту.

Враховуючи, що різні елементи накопичувального рівня пенсійних систем адаптовані до конкретних умов господарювання в країнах, слід вивчати європейський досвід регулювання соціальної сфери з метою визначення спільних рис із національною економікою України і можливостей раціонального використання загальнотеоретичних моделей пенсійного забезпечення для потреб вітчизняної економіки.

Едвард Уайтхауз виділяє п'ять основних форм накопичувальної пенсійної системи, що у більшості країн складає другий рівень пенсійного забезпечення: встановлені виплати, встановлені внески, система пенсійних балів, умовно накопичувальні рахунки, встановлений кредит. Головна відмінність модифікацій полягає у співвідношенні значимості трудового стажу і рівня заробітної плати при визначенні розміру майбутньої пенсії (табл. 4).

Таблиця 4

Модифікації накопичувальної складової пенсійної системи

Тип накопичувального компоненту	Сутність	Країни
Системи, що в більшій мірі залежать від кількості років трудового стажу		
Встановлені виплати	Фіксований розмір пенсії, що для кожного працівника визначається з урахуванням розміру зарплати і стажу роботи	Австрія, Бельгія, Великобританія, Греція, Іспанія, Люксембург, Португалія, Фінляндія
Встановлений кредит	Поєднання елементів плану встановлених виплат і встановлених внесків, з переважанням першого типу	Швейцарія
Системи, що в більшій мірі залежать від індивідуального заробітку		
Встановлені внески	Встановлено розмір внесків, але не встановлено розмір виплат	Данія, Словаччина
Система пенсійних балів	Кількість пенсійних балів залежить від індивідуального заробітку, з урахуванням вартості пенсійних балів, накопичена сума балів переводиться в реальний пенсійний капітал	Німеччина, Франція, Хорватія, Норвегія,
Умовно-накопичувальні рахунки	Відрахування фіксуються на індивідуальних умовних рахунках і за потреби переводяться в реальний пенсійний капітал, що включає також інвестиційний прибуток за рахунком	Італія, Польща, Швеція

Варто відзначити, що наведені способи накопичення коштів на потреби фінансування пенсій оптимізують процес виплати і нарахування пенсії, посилюючи залежність від трудового і фінансового внеску кожного і значно зменшують залежність від демографічного чинника, вплив якого зводиться лише до залежності пенсійних виплат від тривалості життя в пенсійному віці.

Отже, вибір моделі накопичувальної складової національної пенсійної системи в форматі, обґрунтованому в статті, залежить від:

1. Рівня оплати праці в країні та розвитку соціально-трудова відносин, що визначається через: відповідність мінімальної заробітної плати і рівня прожиткового мінімуму; частку заробітної плати в структурі грошових доходів; частку фонду оплати праці в структурі собівартості продукції, валовому внутрішньому продукті; наявність заборгованості з виплати заробітної плати та частку тінювих доходів населення.

Враховуючи низький рівень оплати праці та вплив інших перерахованих факторів, що зменшують ефективність накопичувального принципу пенсійного забезпечення, в Україні особливо доцільним є підвищення залежності накопичувальної складової пенсійної системи від трудового стажу особи.

2. Диференціації доходів різних категорій працівників. Характерним для України явищем став високий ступінь поляризації населення за рівнем матеріального добробуту. Аналіз внеску різних компонентів доходу у нерівність свідчить, що сьогодні визначальним чинником розшарування за матеріальним становищем є розмір оплати праці, питома вага якої стабільно зростає [6].

За таких умов необхідним є узгодження напрямів державної політики, спрямованої на підвищення соціального захисту різних верств населення. Оптимальним є фіксація мінімального розміру пенсійних виплат, що визначається з урахуванням розміру зарплати і стажу роботи працівника.

3. Цілей впровадження накопичувального рівня (коефіцієнт заміщення, що планується досягти).

4. Розвитку фінансової інфраструктури в країні. В Україні ще досі залишається невизначеними питання участі в обов'язковій накопичувальній системі недержавних пенсійних фондів, що пов'язано з початковим етапом розвитку цих інститутів у нашій країні. Рівень державного контролю над накопичувальною складовою пенсійної системи знаходиться в оберненій залежності від розвитку ринку фінансових послуг.

5. Ментальних особливостей нації та їх впливу на тривалість трудового стажу, структуру і форму зайнятості, психологічне ставлення до необхідності здійснювати пенсійні накопичення.

Висновки. На сучасному етапі збільшення частки осіб старшого покоління в загальній структурі населення є загальноєвропейською тенденцією в довгостроковій перспективі. Визначальним фактором реформування пенсійних систем європейських країн є підвищення демографічного навантаження.

У сучасних умовах основні способи збільшення надходжень до солідарної системи (підвищення ставки пенсійних відрахувань, пенсійного віку) не є достатніми для вирішення проблем фінансового дефіциту пенсійних систем. Оптимальним способом фінансування пенсій, що набув широкого розповсюдження в європейських країнах є перехід до накопичувальних схем.

Існують певні відмінності в різних національних пенсійних системах європейських країн, які враховують

специфіку соціального і економічного життя країн. Оскільки Україна знаходиться на початковому етапі впровадження накопичувального компоненту пенсійної системи важливим є використання досвіду функціонування подібних систем у європейських країнах з метою їх аналізу і визначення можливостей і форм впровадження в нашій країні. При виборі оптимальної моделі накопичувального рівня пенсійної системи в Україні необхідно враховувати специфіку сфери оплати праці в країні, розвиток соціальної інфраструктури, а також комплексний вплив пенсійної системи на сферу державних фінансів.

Результати статті можуть знайти застосування при розробці моделі накопичувальної складової пенсійної системи в Україні та при відборі критеріїв визначення пріоритетних напрямів реформування соціально-економічної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кір'ян Т. Підвищення стимулюючої ролі пенсійної системи в Україні // *Україні: аспекти праці*. – 2006. – № 8. – С. 15-20.
2. Шаповал М.С., Коцюба О.В., Резнікова Ю.С. Дослідження впливу запровадження накопичувальної складової державної системи пенсійного страхування на підвищення рівня соціального захисту населення в Україні // *Соціальний захист*. – 2005. – № 12. – С. 34-39.
3. Пенсионная панорама. Пенсионные системы 53 стран / Эдварт Уайтхауз; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2008 – 224 с.
4. Ткаченко Л. Шляхи подальшого реформування пенсійної системи України // *Вісник Пенсійного фонду України*. – 2008. – № 8. – С. 24-26.
5. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.03 р. // *Урядовий кур'єр*. – 2003. – № 150.
6. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій (колективна науково-аналітична монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2006. – С. 125-129.

Рецензенти: Пантелєєв В.Д., д.е.н., професор;
Нетудихата К.Л., к.е.н., доцент.